

A magyarországi orvostörténet-írás története

KAPRONCZAY KÁROLY

BEVEZETÉS

Az orvostudomány múltja, a neves orvosok életműve iránti érdeklődés szinte az ókortól nyomon követhető. A természettudományos gondolkodás meghonosodása a hagyományos, a tapasztalati alapokon nyugvó medicinát fokozatosan „orvostudományá” formálta át, és az új szemléletű orvostudomány az orvostörténelem művelésének is elindítójává vált. Az orvostörténeti kutatások célja kezdetben a régi orvosi ismeretekből a maradandó kiemelésére, a múlt orvosi gyakorlatának feltárására és elemzésére, az összefüggések megállapítására terjedt ki. Az ilyen jellegű kutatások csak a XVIII. században kezdődtek el, megszülettek az első forráskiadványok, kézikönyvek és kritikai kiadások. A kutatások ösztönzői általában az egyetemek voltak, ahol értékes könyvtárak és irattárak, valamint a múlt század közepétől tanszékek és formálódó egyetemi múzeumok álltak az új szaktudomány művelőinek a rendelkezésére. Ott azonban, ahol ezek hiányoztak, csak szép törekvésekről és gyakran elhaló erőfeszítésekről beszélhetünk.

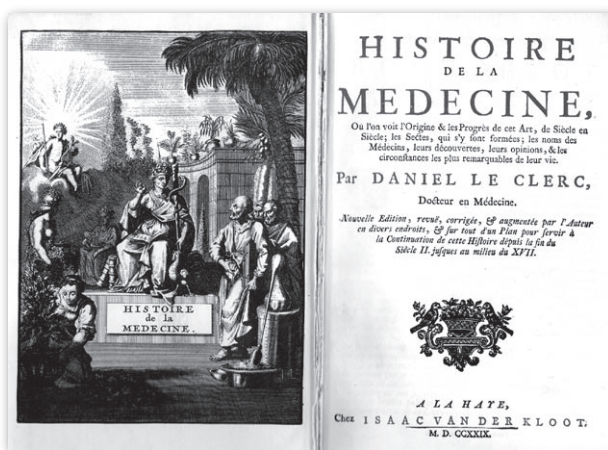
A tapasztalati orvoslást a természettudományos gondolkodás formálta orvostudományá.

AZ EURÓPAI ORVOSTÖRTÉNETI ISKOLÁK KIALAKULÁSA

A középkor érdeklődése elsősorban a neves orvosok életművére és munkásságuk feltárására korlátozódott, hiszen orvosi ismereteiket az ókori szerzők műveiből nyerték, vagy azok kiegészítései álltak tanulmányaik középpontjában. Ilyen munka volt például *Ibn Abu Oseibia* XIII. századi kódexe, amelyben a szerző az ó- és középkor görög-római, hindu, arab és keresztény orvosainak életútját, munkásságát és kézírataikat ismertette. Hasonló jellegű Giovanni Tortelli genovai orvosnak a munkája is a XV. század közepéről. Az első nyomtatásban megjelent orvostörténeti jellegű orvoséletrajzi lexikon Symphorien Champier (1472–1535) *Liber de medicinae claris scriptoribus* című (Lyon, 1506) munkája, amelyben a francia nemzetiségű szerző nemzetenként csoportosítva ismerteti a neves orvosok életútját és munkásságát. Az előbbiektől lényegesen eltérnek Anton van der Linden (1609–1664) – *De scriptis medicis libri duo* (Amsterdam, 1637) és *Manuductio in medicinam* (1639) – könyvei, hiszen e munkákban az orvosi gondolkodás fejlődését is figyelemmel kísérte.

A középkori orvostörténetek főként a neves orvosok életútját mutatták be, a gyógyítás emlékeit az ókori írások őrizték.

Az orvostörténeti szakirodalom Daniel Le Clerc (1652–1728) francia orvost tekinti az orvostörténelem, mint új szaktudomány megalapozójának. A Genfben élt Le Clerc 1704-ben jelentette meg nyomtatásban a *Histoire de la médecine* című alapvető munkáját, amelyben az orvostudomány fejlődését koronként és vallásonként tárgyalta, összefüggéseket keresett az orvosi és a politikai történelem kapcsolataira. Figyelmen kívül hagyta a távoli népek és más földrészek orvosi kultúráját,

csak az európai és közel-keleti területek orvoslását vizsgálta, összhangot teremtve az ókori népek gyógyítási kultúrája, az arab és a keresztény orvostudomány között. Le Clerc hatására sorra jelentek meg az anatómia és a sebészet fejlődését feltáró feldolgozások, megindult az egyetemi orvosképzés kutatása, bár az első orvostörténetészek még elkülönülten fejtették ki tevékenységüket. A XVIII. század végére azonban kialakultak az orvostörténelem művelésének első központjai, elsősorban a francia és német egyetemi városokban. Itt kell említenünk Albrecht Haller *Artis medicae princeps* (Lausannae, 1772) című munkáját, amelyben a kiváló orvos szerző saját koráig áttekinti azokat az orvosokat, akik a legtöbbet tették a medicina fejlődéséért. Az új szaktudomány megerősödését jelentette, hogy 1795-ben a párizsi egyetem

orvosi karán a kötelező tantárgyak sorába vették fel az orvostörténelmet. Igaz, az orvostörténelmi tanszéket csak 1819-ben szervezték meg, de addigra már Európa több egyetemén siker koronázta az orvostörténelmi oktatásáért és a tanszékek megszervezéséért indított törekvéseket. A pesti egyetem – jó két évtizedes lemaradással – csak 1836-ban iktatta be a rendkívüli tárgyak közé az orvostörténelmet. Előadói előbb rendkívüli, később magántanárok voltak, a tanszék felállítására soha nem került sor.

A pesti egyetem csak 1836-ban iktatta be a rendkívüli tárgyak közé az orvostörténelmet, két évtizedes lemaradással Európa rangosabb egyetemétől.

A múlt században a francia, az olasz és a német orvostörténelmi iskola gyakorolt hatást az európai orvostörténelmi kutatásokra. A francia és az olasz iskola főleg az ókori és a keresztény medicina ismeretanyagát vizsgálta, kritikai kiadásban jelentette meg Hippokratész, Galénosz, Plinius stb. munkáit, behatóan elemezte a középkori kódexek és orvosi kéziratok adatait, de összefoglaló műveket csak az ókor orvostudományáról és saját hazájuk orvosi fejlődéséről jelentettek meg. A francia iskolából Emil Littré (1801–1881), a kiváló Hippokratész-kutató és az ókori görög orvostudomány kiváló szakértője emelkedett ki. Nyomdokain haladt Charles Victor Daremberg (1817–1872), a dijoni, később párizsi egyetemi tanár, aki az orvostudomány történetét összefoglaló könyveiben az addig feltárt ismereteket az indián és a hindu gyógyítási ismeretekkel egészítette ki.

A francia iskolához hasonló elveket vallott az olasz orvostörténet-írás is; bár a klasszikusok elemzésén túl inkább a kereszténység korai és középkori gyógyító kultúráját kutatták. Salvatore De Renzi (1800–1872), Francesco Puccinotti (1794–1872) és Alfonso Corradi (1833–1892) munkái alapvetőnek számítanak e területen. Kiváló forráskiadványokat jelentettek meg a salernói iskola kézírataiból, az arab és keresztény orvosok munkásságát már a modern orvostudomány tükrében elemezték.

A magyar és általában Közép-Európa orvostörténet-írására leginkább a német orvostörténelmi kutatások gyakoroltak hatást. A módszeres és minden adatot külön mérlegelő kutatási stílus a göttingeni egyetemről indult ki. Eugen Baldinger és Friedrich Osiander hatására már a XVIII–XIX. század fordulóján csaknem minden német egyetemen foglalkoztak orvostörténelmmel. A német iskolára a pontról-pontra feltérési módszer, a történelmi, a gyakorlatias és a tanítói elvek együttes érvényesítése a legjellemzőbb. 1821-ben jelent meg az első egyetemes jellegű összefoglalás. A hallei Kurt Sprengel (1765–1833) öt kötetben – *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde* – felvázolta az orvostudomány fejlődését, amelynek értékét semmivel sem csökkentette a „titokzatos életerővel” kapcsolatos elfogultsága sem. A német területen Halle, Berlin, Jéna és Lipcse lett az orvostörténelmi kutatás központja, elsősorban Karl Hecker (1796–1861), August Hirsch (1817–1872).

A magyar és Közép-Európa orvostörténet-írása a német orvostörténelmi kutatásokból táplálkozott.

Ludwig Choulant (1791–1861), Karl August Wunderlich (1801–1878) és Heinrich Haeser (1811–1884) jóvoltából, akik részben összefoglaló munkák megírásával, részben forráskiadványok, adattárak közzétételével és az oktatás pedagógiai módszereinek kidolgozásával vetették meg végleg az orvostörténelmi alapjait hazájukban, irányt mutattak a további kutatásoknak. E hatásra indult meg Bécsben is az orvostörténelmi egyetemi előadása és kutatása, amelynek kiemelkedő egyéniségei Theodor Puschnann (1844–1899) és Robert Töply (1856–1947) voltak.

A német orvostörténelmi iskola – ide sorolható a bécsi is – nagy erénye, hogy elsőnek teremtette meg a szaktudomány folyóiratait: 1790-től Nürnbergben megjelent az *Archiv für Geschichte der Arzneykunde*, majd Sprengel szerkesztésében a *Beiträge zur Geschichte der Medizin* (1794–96) című szaklapok, ezek megszűnése után pedig Breslauban a *Janus*, amelyek nemzetközi jelleggel és közlési lehetőséggel rendelkeztek.

A ORVOSTÖRTÉNET HELYZETE HAZÁNKBAN A XVIII–XIX. SZÁZADBAN A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNET-ÍRÁS ELŐZMÉNYEI

A magyar orvosoknak a saját szakterületük múltja iránti érdeklődése is az előbbiekhöz hasonló módon fejlődött: az első orvostörténelmi jellegű magyar munkák életrajzi adatokat, járványok leírását, uralkodók vagy kiemelkedő személyek betegségének és halálának körülményeit ismertetik. Az első magyar orvostörténelmi feldolgozásnak Zsámboky János *Icones veterum et aliquot recentiorum medicorum et philosophorum* című 1574-ben Antwerpenben megjelent munkáját kell tekintnünk, amelyben több orvos és filozófus életére és munkásságára találhatunk adatot. Jordán Tamás (1539–1585) történelmi visszatekintés tükrében elemezte a pestis tünetét, részletes leírást adott a magyarországi pestis láz pusztításáról.

Az egyetemen nem rendelkező magyar királyság és Erdély területén Nyugat-Európához képest jóval később születtek meg az eredeti orvostörténelmi feldolgozások, bár különben képesítést nyert magyar orvosok tollából – a XVII. századtól – mind gyakrabban jelentek meg orvostörténelmi tárgyú értekezések. Ilyen például Monau (Monavius) Frigyesnek (1592–1659) Hieronymus Fabricius de Aquapendente-ről és Moller Károly Ottónak (1670–1747) Hippokratésről írott avatási értekezése. Az előbbiektől lényegesen eltér Jesszenszky (Jessenius) János (1566–1621) Vesaliusról írott könyve, amelyben a már hírnévnek örvendő magyar orvos nemcsak értékeli, hanem Galenus anatómiájával is összehasonlítja Vesalius ismereteit.

A magyar egyetem orvosi karral történt kiegészítéséig (1769) a hazai orvosi szakirodalomban az orvostörténelmet az előző évszázadra jellemző módon jelentkezett. Igaz, a már nemzetközi hírnévnek is örvendő német orvostörténelmi központokban diplomát szerző

magyar orvostanhallgatók gyakran céltudatosan választják az orvostörténelmet tanulmányuk témájául. Témaválasztásukra jelentős hatást gyakorolt Le Clerc latinra és németre lefordított munkája, amelyre sűrűn hivatkoznak. Kiadási helyeik abból a szempontból érdekesek, hogy ezekben az egyetemi városokban körvonalazódott a német orvostörténelmi iskola. Enyedi István 1719-ban Halléban Hippokratésznak a szívről és a keringésről vallott nézeteit választotta témájául, míg 1742-ben ugyancsak itt avatták orvosdoktorrá Csernanszky Sámuel (1716–1791) az egyiptomi és a görög orvostudományról írott értekezése alapján. Kortársuk, Zágoni Gábor 1764-ban Göttingenben százada jelentős orvosi felfedezéseit vetette össze értekezésében az ókori orvostudománnyal, mellékelt irodalomjegyzéke orvostörténelmi tájékozottságáról tesz tanúbizonyságot.

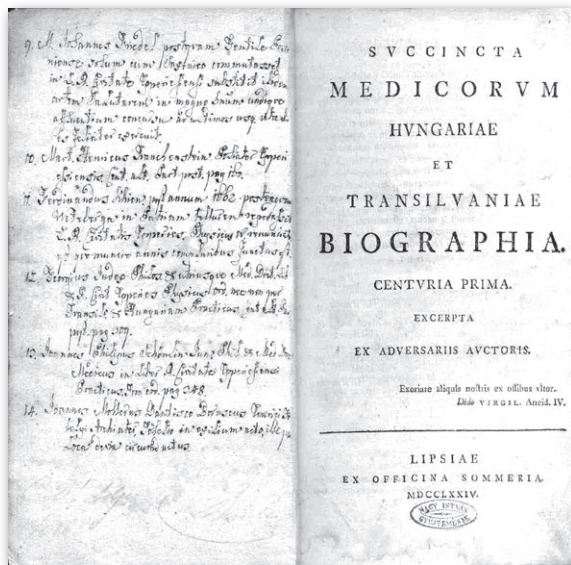
Az orvostörténelmi érdeklődés kiszélesedését jelenti, hogy Adami Pál (1739–1791) *Bibliotheca loimica* című munkájában a járványtörténettel foglalkozott, míg Chenot Ádám (1721–1789) két kiadványban – alapos történelmi bevezetőkkel – tárgyalta az 1755. és az 1770. évi erdélyi pestisjárványokat, s szakszerű leírásai közben alapos orvostörténelmi ismereteit bizonyította.

Ezek az orvostörténelmi munkák azonban – sok esetben folytatással nem rendelkező próbálkozások – eltörpülnek Weszprémi István (1723–1799) *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* című, négykötetes életrajzi munkája mellett,

amely az európai orvostörténelmi írás szempontjából is kiemelkedő alkotásnak bizonyul, egyben a magyar orvostörténelmi kutatások megalapozását is jelenti. Nem e tanulmány feladata Weszprémi

munkájának teljes ismertetése, de azt mindenképpen ki kell emelni, hogy a *Succincta* az egyetemes orvostörténelmi írás egyik alapvető forrásává vált. Valóban a következő két évszázad magyar orvostörténelmi kutatóinak irányt mutat, vizsgálódásaikhoz nélkülözhetetlen segédletet ad. Hatása alól még a múlt század végén sem szabadultak meg a hazai orvostörténészek, hisz többen Weszprémi munkájának folytatásában látták a magyar orvostörténelmi kutatás legfőbb célját.

Weszprémi István az egyetemes orvostörténelmi írás egyik kiemelkedő alakja.

Weszprémi István négykötetes életrajzi munkájának borítója és bellapja

ELFELEDT ORVOSTÖRTÉNÉSZEINK A 19. SZÁZADBÓL

Hazai orvostörténelmünkben is kevésbé ismert Peterka József (1768–1825) neve és tevékenysége. Pesti, prágai és bécsi orvosi tanulmányok után, 1804-től haláláig Kiskunhalason működött. Műveltségét papnövendék korában szerzett ismeretei is gyarapították, és vidéki orvosi gyakorlata ösztönzést jelentett számára, hogy kutatási eredményeit közkinccsé tegye. Számos irodalmi vállalkozása közt talán legértékesebb, hogy 1805-ben kísérletet tett Weszprémi István híres munkájának, a *Succinctának* folytatására. Weszprémi István munkájának utolsó kötetében száz olyan nevet jelölt meg, akik-

kel egy újabb kötetben kívánt volna foglalkozni. Ez már nem történhetett meg, és ebből indult ki Peterka József. A Helytartótanácsnak megküldött kéziratában – latin nyelven – feldolgozta a Wespriemi által megadott személyek életútját, értékelte munkásságukat, és azt néhány kortársának adataival egészítette ki. E terjedelmes kéziratot végül nem adták ki, az ma is az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában várja szerzője egykori szándékainak esetleges beteljesedését. E kézirat rövidített változatának kell tekintetnünk Peterka József 1810-ben megjelent latin nyelvű füzetecskéjét, amely valójában csak jeles kortársainak életútját követi nyomon. Peterka 1824-ben magyar nyelven, Pesten kiadta a mindössze 36 oldal terjedelmű *Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszeről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról (orvosoknak és nem orvosoknak)* című könyvecskéjét, amelyben ismeretterjesztő orvostörténeti munka megírására tett kísérletet. Élvezetes stílusban, mindenki számára érthető formában vázolta az ó- és középkor medicinájának fejlődését, részletesen szólt az orvos szerepéről az egészségügyi ismeretek terjesztése területén, és néhány példával mutatta be a hazai ellentmondásos állapotokat. Munkájával – az orvostörténeti adatok közlése mellett – elsősorban tiszteletet kívánt szerezni az orvosi hivatásnak.

1848-ban, ama bizonyos orvoskari értekezleten, amelyet Balassa karigazgatóvá történt kinevezése után hívtak egybe, a tanzsabadság biztosítására irányuló olyan indítvány hangzott el, amely az orvostörténelem rendszeres oktatásának eltörlése mellett szállt síkra. Ekkor emelkedett szólásra az egyetem és a hallgatók képviselőiben Markusovszky, és Korányi Frigyes leírásából tudjuk, milyen ragyogó érvekkel alátámasztott védőbeszédben bizonyította az orvostörténelem létjogosultságát. Idézzük Korányit:

„s midőn felszólalását bevégezte, egy perces mély csend következett, amelyet Balassa szakított meg azon kijelentéssel, hogy azt hiszi, ezen kifejezések után senki sem fog kételkedni a historia medica fontosságáról [...] Talán nem tévedek, ha azt hiszem, Markusovszky jelentőségének a szélesebb körök előtti elismerése ezen fellépése által lett bevezetve”.

Később Markusovszky pályadíjakat tűzött ki orvostörténeti tárgyú dolgozatokra az Orvosi Hetilapban.

Schöpf-Merei Ágoston és Stockinger Tamás (aki az ő előadásait folytatta 1844-től) rendkívüli tanársága idején született orvostörténeti értekezések közül említésre méltó Lósy Pálnak (1839) az orvostudomány korszakairól, Elsaas Náthánnak és Détsényi Lipótnak (1838, 1847) a zsidók orvosi ismereteiről, Cornides Pálnak (1816–1902) a keleti dögvészről (1846), Adler Hermannak Paracelsusról, Hauke Antalnak a XIX. század orvostudományáról szóló értekezése.

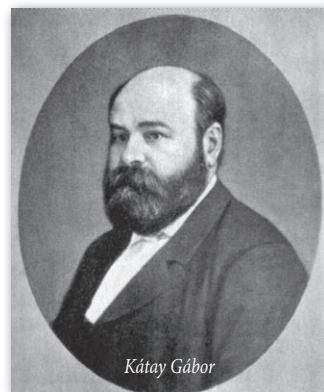
A meginduló hazai orvostörténeti kutatás mindinkább igényelte a források feltárását, hiszen Wespriemi munkáján kívül alig támaszkodhattak másra, és enélkül összefoglaló jellegű kézikönyvet alig lehetett megírni. Ennek ellenére – az értekezések mellett – csupán rövid lélegzetű írások jelentek meg az orvostörténelem tárgyköréből különböző folyóiratokban (Orvosi Tár, Történelmi Tár, Ország Tükre stb.), amelyek egy-egy korszakot, az európai vonatkozásokat vagy elhunyt neves orvosok adatait tárgyalták. Az egyetemi oktatás kérdésében lényeges változás nem történt, bár 1848 tavaszán ismét napirendre került az önálló tanszék ügye, de sajnos a kérdés rendezésére a szabadságharc ideje alatt nem kerülhetett sor. Az önkényuralom idején még azok is felhagytak próbálkozásaikkal, akik addig írásaikkal vagy a Budapesti Kir. Orvosegyesületben előadásaikkal ápták az orvostörténelem ügyét. 1851 és 1861 között napvilágot látott Linzbauer Ferenc (1807–1888) *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* című háromrészes, valójában hétkötetes alapvetése, amelyben a pesti egyetem sebésztanára a hazai egészségügy forrásait és orvosi törvényeit gyűjtötte össze, felbecsülhetetlen értékű anyagot adva a kutatók kezébe. Ezen kívül több tanulmányt közölt az egyetem orvosi karának történetéről, a járványokról és egyéb témákról, a Wachtel Dávid szerkesztette *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* című szaklapban.

TÖREKVÉSEK A HAZAI ORVOSTÖRTÉNELEM MEGÍRÁSÁRA

Linzbauer forráskiadványa valóban ösztönző hatást gyakorolt az orvostörténelem iránt érdeklődőkre, sőt egy újabb nemzedék vállalkozott a látványosabb sikereket nem ígérő nehéz feladatra. Előbb ismét a szaklapokban szaporodtak meg a történeti témájú írások, és már elsőrendű forrásnak Linzbauer munkáját jelölték meg. Közöttük kell említenünk Maizner Jánost (1825–1892), aki az Orvosi Hetilap 1860. évfolyamában *Történelmi tanulmányok a sebészet tárgyköréből* című írásában felvetette a hazai orvosi szakirodalom teljes bibliográfiájának fontosságát, és sürgető feladatként jelölte meg ennek összeállítását. A nehéz munkát elsőként ő valósította meg, amikor 25 évvel később Kolozsvárott megjelentette *A magyar orvostudomány bibliográfiája 1770-ig* (1885) című füzetét. A Balassa János és Semmelweis Ignác pesti asszisztenséből kolozsvári egyetemi tanárrá kinevezett Maizner János oktatói és klinikaigazgatói feladatai miatt később már nem tudott orvostörténelemmel foglalkozni, de a második magyar egyetemen dékánként és rektorként az orvostörténelem oktatásának egyik szorgalmazója lett. Idejéből már csak *A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlat* (1775-1872) című könyv megírására futotta, amelyben pontos forrásfeltárással elmélyült ismeretekről tett bizonyosságot.

Az 1860-as években felbukkanó orvostörténészek közül kiemelkedik Kátay Gábor (1831–1878), aki elsőként kísérelte meg összeállítani a pesti egyetem orvosi karának történetét (*A pesti Kir. Egyetem története*, Pest, 1863). Az Orvosi Hetilap hasábjain foglalkozott a gyógyszerészet történetével (*Egy történet a magyar gyógyszerészet múltjából*, 1860), Rácz Sámuelről és Pápai Páriz Ferencről a Vasárnapi Újságban írt (1859, 1860), a Gyógyászatban kórház-történeti (*A kórházak eredetéről és hasznáról*) témával jelentkezett (1864). Legjelentősebb történeti feldolgozása *A Magyar Kir. Természettudományi Társulat története* (Pest, 1868) című könyve, amelyben jegyzőkönyvek alapján megírta a társulat 25 éves múltját, értékelte tevékenységét, és értékes forrásokat közölt működésére vonatkozóan. Kátay előbbi munkái mellett említésre érdemes *A fekete halál Karcagon 1739-ben* című füzet, valamint a Természettudományi Társulatban és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein tartott kisebb orvos- és gyógyszerészet-történeti előadásai is.

Ebben az időben tűnt fel – elsősorban a napilapok hasábjain – Hamary Dániel (1826–1892) ismeretterjesztő orvostörténelmi írásaival. Bár nagyobb munkára nem vállalkozott, mégis hasznos szolgálatot tett a születő szaktudomány népszerűsítésének. Maizner Jánossal együtt fontosnak tartotta a magyar orvosi szakirodalom feltárást, több hírlapi cikkében ezt hangsúlyozta, majd 1874-ben nyomtatásban megjelentette a magyar orvosi szakirodalom 1800 és 1868 között megjelent munkák jegyzékét.

A kisebb írások szerzői mellett hamarosan hallatták hangjukat olyanok is, akik már – elsősorban Linzbauerre támaszkodva – a hazai orvostudomány történetét kívánták megírni. Ezek sorát Sugár Fabiusz (1820–1890) nyitotta meg, aki 1861-ben megjelentette *Az orvosok és az orvostudomány Magyarországon a legrégebbi időkől századunk elejéig* című füzetét, amelyben a gondolatokat ébresztő téma felvetésén túl értékes hazai adatokat közölt. E munka hatása mutatható ki Lengyel Endre (1821–1902) orvostörténeti cikkeiben, valamint a kéziratban fennmaradt *Orvosi történelem* című tanulmányában.

Ennek az átmeneti korszaknak valóban legjelentősebb orvostörténeti kutatója és szakírója Fekete Lajos (1834–1877) kisújszállási orvos volt, aki minden ösztönzés nélkül számottevő szakírói tevékenységet fejtett ki. Szellemi hatása kimutatható a későbbiekben is, elsősorban a Poór-féle pályadíj kiírásának körülményeiben. Fekete Lajos 1864-ben Pesten – saját költségén – kiadta *A gyógytan rövid története* című közel 250 oldalas munkáját, amelyet az első szakszerűen megírt magyar orvostörténeti összefoglalásnak kell tekintetnünk. Fekete példaképnek Carl August Wunderlich *Die Geschichte der Medizin* című (1859) orvostörténeti feldolgozását tekintette, amelyet részben lefordított (bevezetőjében utal erre), majd az általános fejezeteket magyar vonatkozásokkal egészítette ki. Magyar adatait Wesszprémi és Linzbauer könyveiből merítette, de számos közlése saját levéltári kutatásaira támaszkodik. E könyv az orvostudományt ó-, közép- és újkori felosztásban tárgyalja, ezen belül földrészenként és országonként ismerteti az orvosi gondolkodás fejlődését, az orvosképzés kérdéseit, a járványügy alakulását és a szaktudományok kibontakozását. Minden nagyobb fejezet utolsó alfejezete tartalmazza a magyar orvostudomány fejlődésének felvázolását, kiemelkedő egyéniségeinek életútját és munkásságuk adatait. Fekete Lajos valóban átfogó képességű és szemléletű orvostörténész volt, aki az előbbi könyvén kívül több jelentős munkával is büszkélkedhetett: 1874-ben Debrecenben jelentette meg *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története* című könyvét,

amely közel 800 év adatait gyűjtötte össze és tárta fel, a végén pontos irodalmi jegyzéket adott a magyar orvosok járványtani munkáiból. Fekete Lajos ezen munkájára a későbbi orvostörténeti irodalom gyakran hivatkozott, sőt a hasonló jellegű későbbi művek nemcsak mintául tekintették, hanem korszakbeosztását és adatkezelési módját is átvették. Kiadatlan kéziratok művében – *Az orvostudomány története Magyarországon* – a hazai orvostudomány történetét dolgozta fel, a gyógytan rövid története című munkájában alfejezetként szereplő magyar vonatkozásokat kiegészítette, gyógyszerésztörténeti adalékokkal bővítette, és kora orvostudományát is értékelte. A kiadást a szerző váratlan halála akadályozta meg, amely sajnálatos tény mai tudásunkkal értékelve kimondhatjuk, hogy lényegesen szakszerűbb munka lett volna, mint Demkó későbbi könyve. Fekete rendszeresen közölt orvostörténeti témájú írásokat is a *Gyógyászatban*, az *Ország Tükrében* és a *Történeti Tárbán*, igaz ezek lényegében korábbi írásainak egy-egy témáját dolgozták fel.

Fekete Lajos járványtörténeti kutatásaihoz kapcsolódnak Molnár István (1827–1887) Halason működő orvos közleményei, aki városa környékének adatait gyűjtötte össze, és jelentette meg nyomtatásban. Figyelemre méltó munkája *A halasi járványokról és a váltólázról* (Halas, 1864) és a *Halasi járványokról* (Halas, 1868) című füzetek, amelyekben helytörténeti jellegű orvos- és gyógyszerésztörténeti adatokat közölt. E két munka folytatása a *Kis-Kun-Halás város helyrajza, természetrajza és orvosi emlékei* (Kecskemét, 1878) című könyve. Ebben az előbbi adatok összegzésén kívül rövid ismertetést is ad a Duna–Tisza köze orvostörténelméről.

Közvetlenül Fekete Lajos és kortársai tevékenysége hatott ösztönzően az egyetemi orvostörténeti oktatás bevezetésének kérdésére is: közel három évtizedes szünet után 1877-ben Purjesz Zsigmond (1845–1896) magántanárként megkezdhetette előadásait az ókori orvostudomány tárgyköréből. Mielőtt elnyerte volna az előadási jogot, figyelemre méltó írásokkal hívta fel magára a figyelmet. Purjesz Zsigmond írásaiban a francia és az itáliai orvostörténeti iskolát követte, főként az ókor orvostudományát vizsgálta, de foglalkozott középkori járványtani kérdésekkel, sőt 1883-ben *Adatok az orvostudomány történetéhez* címmel egyetemi jegyzetet is írt. Elsőnek – 1873-ban – a görög orvostudományról és a hippokratészi loccsanásról, majd 1876-ban az Ebers-papiruszokról érkezett, későbbi írásaiban a kosi és a knidosi orvosi iskolákat elemezte, foglalkozott a XVI. századi szifilisz járványokkal, gyógyítóikkal, de részletes leírást adott a st.-galleni kolostor orvosi kéziratairól is.

Az 1870-es évek orvostörténeti irodalmában egyre nagyobb teret kapott az ókori orvostudományt feltáró irányzat, elsősorban a zsidó orvosi ismeretek tárgyalása. E témával elsőnek a hazai szakirodalomban Rózsay (Rosenfeld) József (1815–1885) foglalkozott még 1862-ben *Gyógyászat a hébereknél és zsidó orvosok a középkorban* címmel. Kitűnő stílusban, kiváló források megjelölésével tárgyalta e témát, amelynek folytatása a *Tanulmányok a régi zsidók orvostanához* című (Bp., 1875) füzet. A modern orvostudomány szemszögéből, minden elfogultság nélkül tárja fel a Biblia és a zsidó írások orvosi vonatkozásait, pontosan meghatározza az egyes gyógymódok jelentőségét és értékét az utókor számára. E tárgykör valóban szakavatott ismerője volt, minden forrását pontosan megjelölte. Írásai hatással voltak e kérdéskör későbbi kutatóira. Orvostörténeti tevékenységének még két vonatkozását kell megemlítenünk: 1873-ban nyomtatásban is megjelentette *Az orvos- és a természettudományok haladása* címen, a Magyar Királyi Természettudományi Társulatban elhangzott előadását, valamint 1881-ben háromrészes előadást tartott az ókori zsidó orvosi ismeretekről a Budapesti Kir. Orvosegyesületben. Előadása végén vitát folytatott e témakörben Purjesz Zsigmonddal.

Az ókori orvoslás történetének tárgykörében fejtett ki jelentős szakirodalmi tevékenységet Tihanyi (Tiegermann) Mór (1866–1918), munkásságát később rendőrorvosi hivatása miatt kénytelen volt feladni. Őt jelentős tanulmányban ismertetete a görög–római orvoslás lényegét, foglalkozott Hippokratész és Galénosz jelentőségével, Arisztotelész és Platón hatásával az orvosi szemléletre, a görög materialista iskolák irányzataival, valamint feldolgozta a vérkeringés felfedezését. Nagyobb tanulmányai mellett kisebb – ismeretterjesztő jellegű – cikkeket is közölt napilapokban. Igaz, Tihanyi tevékenysége egy évtizeddel később kezdődött, de szemléletére óriási hatást gyakorolt Purjesz és Rózsay szakirodalmi munkássága.

Érdekességként kell megemlítenünk Schächter Miksa orvostörténeti jelentőségű, *a Zsidó orvosokról* című, 1901-ben elhangzott előadását és annak nyomtatásban megjelent szövegét, mivel ő jelentős szerepet játszott a Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlésén, az önálló magyar orvostörténelem megírását célzó pályázat kiírásában és bírálatainak elkészítésében. Schächter munkája nem eredeti feldolgozás, csupán az általa ismert szakirodalom összegzése, amelyben emléket kívánt állítani Rózsaynak, akinek nagy tisztelője volt.

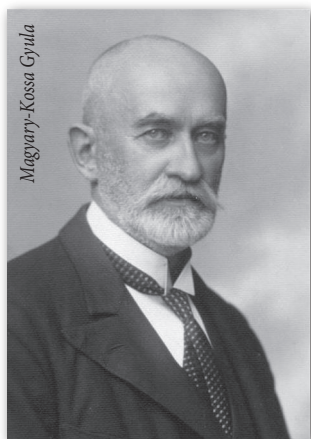

E nemzedék munkásságának bemutatásánál kell megemlítenünk Purjesz Ignácot, Purjesz Zsigmond testvéröccsét is, aki – bár nem tekintette céljának az orvostörténelem művelését – fivére nyomdokain járva 1885-ben az Orvosi Hetilap hasábjain foglalkozott a percussio és az auscultatio hazai gyakorlatának kezdetével, majd 1896-ban megírta a Rókus kórház történetét. Itt kell szólnunk ifjabb Bókay Jánosról is, aki alapos munkában feltárta a hazai és az európai gyermekgyógyászat fejlődését.

Az eddig ismertett orvostörténeti feldolgozások – néhány kivétellel – elsősorban Budapesthez kötődtek, hiszen itt működtek az országos jelentőségű orvosi társaságok, illetve a fővárosban valósult meg elsőként, igaz, csak rendkívüli tantárgyként, az orvostörténelem egyetemi előadása. Az ország második egyetemének megalapítása után (1872) Kolozsvárott is körvonalazódott egy orvostörténeti kör, amelynek szellemi vezetője a már említett Maizner János volt. Tény azonban, hogy ő tanszékvezetői teendői miatt sem az orvostörténelem előadására, sem szakírói munkára nem vállalkozott, de személyes ösztönzésére nyújtotta be magántanári kérelmét Gyergyai Árpád (1845-1881) az orvostörténelem tárgyköréből (1880). Elmélyült orvostörténeti tanulmányokat budapesti éve alatt (1874–1875) folytatott, majd párizsi és edinburghi tanulmányútja során fordul Claude Bernard életműve felé. Erről szóló munkáját 1878-ban könyvben is kiadta, de foglalkozott a rómaiak sebészetével, a sérvkizárás tanának és gyógykezelésének ókori történetével is. Erdély orvosi múltjából több közleményt jelentetett meg a *Deutsche Archiv für Geschichte der Medizin* folyóiratban, míg az erdélyi szaklapokban a középkor orvosi emlékeit tárgyalta. Gyergyai az anyagfeltárás racionális módja és forrásai segítségével Daremberg nyomdokain járt, elsősorban az olasz és a francia orvostörténet-írás módszereit követte. Székfoglaló előadása váratlan halála miatt már nem hangzott el. Kortársa Gusbeth Ede (1839–1906) brassói gyakorló orvos, Brassó egészségügyét (kórház-történet, életrajzi és bibliográfiai adatok, orvosi közigazgatás stb.) tárta fel 1884-ben. A századforduló éveiben Pataki Jenő az elfeledett erdélyi orvosok (Dimien Pál, Péchy Lukács, Mátyus, Pápai Páriz stb.) emlékéit elevenítette fel hazai és külföldi szaklapokban.

A HAZAI ORVOSTÖRTÉNETI KUTATÁS A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A századforduló magyar orvostörténet-írásának ismertetésénél szólnunk kell néhány olyan munkáról, amelyek szerzői csupán egy-egy alkalommal foglalkoztak a medicina múltjával, így munkáik hamar feledésbe merültek. Ezek sorában kell említenünk Vámosy István *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban* (Pozsony, 1905), Párkányi Dezső *Magyar orvosok és az orvostudomány a XVII. században* (Székesfehérvár, 1913), Lausmann Gy. *Adatok a magyarországi járványok történetéhez, különös tekintettel Székesfehérvár városára* (Székesfehérvár, 1908), Arányi Béla – Arányi Lajos fia – *Fertőző betegségek Magyarországon 1600-1650 között* (Bp., 1911) című munkáit.

Magyary-Kossa Gyula

A századforduló éveinek orvostörténeti kutatói elsősorban az újabb források feltárását, rendezését és a magyar orvostudomány helyének – az egyetemes orvostörténelmen belüli – kijelölését tűzték ki célul. A forráskutatás területén hatalmas munkát végzett Magyary-Kossa Gyula (1865–1944), akinek 1929 és 1940 között megjelent négykötetes *Magyar orvosi emlékek* című munkája az egyik legfontosabb forrásgyűjteménye hazai szakirodalmunknak. Győry Tibor elvülhetetlen érdemeket szerzett a magyar orvosképzés múltjának feldolgozása területén, de az orvostörténelem majdnem minden kérdésével foglalkozott. Tanítványai köréből került ki a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudású orvostörténész nemzedéke (Bálint Nagy István, Herczeg Árpád, Hints Elek, Daday András, Elekes György, Korbuly György, Mayer Kolos

Győry Tibor

Ferenc, Vajda Károly, Pólya Jenő stb.), akik közül többen magántanári képesítést (Herczeg, Korbuly, Daday, Elekes) nyertek. A kutatói kör számára előadási lehetőséget az Orvosegyesület, közlési lehetőséget az Orvosi Hetilap nyújtott (1921-től külön orvostörténeti rovatot biztosított), tevékenységük egyben a hazai kutatásoknak nemzeti jelleget adott. A két világháború között az Orvosegyesület vette át azt a szerepet, amelyet a Poór-féle alapítvány idején a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek Központi Választmánya játszott. Magyary-Kossa Gyula forráskiadványának megjelentetése is elsősorban az Orvosegyesület érdeme, de erkölcsileg hozzájárult például Mayer Kolos Ferenc *Az orvostudomány története* (1927) című könyvének kiadásához, majd 1939-ben Szumowski könyvének magyar nyelvű fordításához Herczeg Árpád jegyzeteivel.

E nemzedék is megpróbálkozott összefoglaló jellegű munkák megírásával. Közülük Mayer Kolos Ferencet, Herczeg Árpádot és Pólya Jenőt kell említenünk. Mayer Kolos Ferenc az előbb említett könyvében kiakarta javítani Demkó könyvének hiányosságait, így elsősorban az orvostörténelem egyetemes fejlődését követte nyomon, majd az általános fejezetek végén külön is szólt a magyar vonatkozásokról, bővebben a XIX. század hazai orvostudományával foglalkozott. Könyve elismerést aratott, hiányosságként csupán terjedelmét említették, sőt az egyetemeken folyó orvostörténeti oktatásban tankönyvként is használták.

Hints Elek (1893–1966) *Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében* (I–II. kötet. Bp., 1939) – a megjelent kötetek alcíme: *Az őskori és ókori orvostudomány*, illetve *A középkori orvostudomány* – kiváló áttekintést adott az orvostudomány és a gyógyítás művészetének történetéről, az egyetemes fejlődés bemutatásán belül külön szólt a hazai vonatkozásokról. Négykötetesre tervezett munkájából csupán ezt a két részt sikerült közreadni. Herczeg Árpád (1890–1957) mint egyetemi előadó szerzett elévülhetetlen érdemeket, amelyet Manardus-kutatásaival és Szumowski könyvének lefordításával gazdagított. Pólya Jenő (1876–1944) *Az orvostudomány regénye* (Bp., 1942) címet viselő terjedelmes könyvével az orvostörténelem ismeretterjesztő műfaját kívánta szolgálani, ebben a vonatkozásban maradandót alkotott.

A második világháborúval a hazai orvostörténelem művelésének nagy korszaka zárult le, amelynek erényei és alapvetései hatással voltak későbbi évtizedeink orvostörténeti kutatásaira. A második világháború után már más alapokon kezdődött meg az orvostörténelem kutatása, új gyűjteményi rendszerek teremtődtek.

„AZ ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETE”

Még 1928. október 5-én Krakkóban értekezletet hívtak össze, hogy a lengyel egyetemek orvostörténeti oktatói közösen dolgozzák ki az orvostörténet tárgyköréből írt doktori értekezések követelményeit. Wladyslaw Szumowskit (1875–1954) bízták meg: állítson össze egy olyan orvostörténeti munkát, amely a lengyel orvostörténetet az egyetemes gyógyítás történetébe ágyazottan dolgozza fel.

Az anyaggyűjtésben és a korszakolásban 1930-ig nagy segítségére volt Stanislaw Trebinski, a vilnai egyetem orvosprofesszora, de annak halála után már minden munkát egyedül végzett. A könyv megírásában felhasználta oktató-nevelői tevékenységének, előadásainak és addigi munkásságának tapasztalatait. Könyvével két célt kívánt elérni. Az egyik az oktatás volt, mivel olyan könyvet akart növendékei kezébe adni, amely oknyomozó módszerekkel feldolgozza a történeti folyamatokat. A másik az, hogy olyan kézikönyvvel rendelkezzen az orvostörténeti kutatók tábora, amelyben a kutató szintetizálva találja meg az orvostörténet nagy folyamatait az ókortól a legújabb időkig. Könyvében – mint előadásaiiban is – a történeti tények vizsgálata mellett részletesen foglalkozott az orvosi gondolkodás és a filozófia fejlődésével. Nem tévesztette szem elől az etika szempontjait sem, amelyek fontos és központi szerepet szánt.

Szumowski könyve Lengyelországban több kötetben jelent meg: az ókori orvoslással foglalkozó rész 1930-ban, a középkori 1932-ben és legújabb idők orvostörténete 1935-ben. Az orvostudomány története érdekességei közé tartozik, hogy a három rész egy könyvbe foglalva először Magyarországon jelent meg 1939 őszén Herczeg Árpád fordításában, a lábjegyzetekben a lengyel–magyar orvostörténeti kapcsolatokkal kiegészítve. Herczeg Árpád és Szumowski még az első világháború alatt ismerkedtek meg, és kapcsolatuk később is megmaradt, annál is inkább, mivel Herczeg Árpád kitűnően beszélt lengyelül. Az orvostudomány történetének megjelenése után Herczeg felajánlotta Szumowskinak, hogy könyvét lefordítja magyarra, és elősegíti magyarországi megjelenését. Szumowski az elkészült kéziratot folyamatosan küldte Budapestre, amelynek fordítása közben Herczeg Árpád az észrevételeit azonnal továbbította Krakkóba. Így a lengyel kötet megjelenésében Herczeg Árpád lektorként vett részt. A magyar kiadás élére Szumowski írt előszót, amelyben meghatódott hangon írt a tudomány egyetemleges voltáról és a különböző népek – így a lengyel és a magyar – szellemi együttműködéséről abban az időben, amikor a gyűlölködés és a fajgyűlölet eszméje lett úrrá Európában.

„Végtelenül boldog leszek, ha szerény orvostörténeti fejtegetéseim hozzá fognak járulni a Magyarország és Lengyelország között fennálló szellemi együttműködésnek, ennek az évszázados múltba visszanyúló együttműködésnek és barátságunk megszilárdulásához és állandósulásához” – írta.

A magyar kiadás azokban a napokban jelent meg, amikor a német csapatok megkezdték Lengyelország függetlenségének felszámolását, és a lengyel értelmiség legjobbjai vagy elpusztultak, vagy külföldre menekültek. Így sokan magyar

földön kerestek menedéket, vagy innen mentek tovább harcolni a fasiszta Németország ellen. Herczeg Árpádnak jelentős szerepe volt abban, hogy a Magyarországra menekült lengyel orvosok tanulmányaikat a magyar egyetemeken folytathassák, majd a részükre szervezett nyelvtanfolyamokon és tananyag-magyarításokon maga is előadott. Ugyancsak részt vett abban a mozgalomban és gyűjtésben, amely a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül segítette az üldözött krakkói egyetemi tanárokat.

Az orvostudomány története című könyv 1961. évi második lengyel kiadása több szempontból újat hoz az elsőhöz képest. Magyar szempontból lényeges, hogy ebben a kiadásban szerves részként jelentkezik a lengyel–magyar orvostörténeti kapcsolatok tárgyalása az egyes korszakokat leíró szövegben, több olyan képet is átvett, amely addig csak a magyar kiadásban szerepelt. Így az 1961. évi kiadás teljesebb képet ad Semmelweis Ignácra, részletesen tárgyalja pesti tanárságának éveit és a kialakuló pesti orvosi iskolával való kapcsolatát. Majdnem minden fejezetet kiegészített az orvostörténeti kutatás újabb eredményeivel, s a XX. századi anyagot teljes egészében átdolgozta. Az egyetemes és egységes szemlélet érdekében csökkentette a lengyel orvostörténeti anyagot, hogy helyet adjon az európai orvosi iskolák kapcsolatainak, egymásra való hatásoknak. Az orvosi gondolkodás fejlődése és az orvosi filozófia szempontjából számos új vonatkozást tárt fel, szemlélete is korszerűbb az első kiadásénál. A második kiadás előszavát és bevezetőjét tanítványai írták, amelyben részletesen tárgyalták Szumowski és Herczeg kapcsolatát, a magyar kiadás eredményeit és hatását a második kiadásra.

IRODALOM

Antall József 1981. Az orvostörténelem Magyarországon. Orvosi Hetilap 122, 10: 555–560.

Bálint Nagy István 1931. Orvostörténelmünk mai állapota. Magyar Szemle 12. köt., 2(46). sz.

Diósadi Elekes György 1942. Az orvostörténetírás története Erdélyben. Orvosi Hetilap 86, 31: 376–377.

Győry Tibor 1902. A néhány szó a hazai orvosi történet ügyében. Orvosi Hetilap 46, 22: 366–367.

Kapronczay Károly 1977. A magyar orvostörténetírás története. Orvosi Hetilap 118, 22: 1243–1246.

Kapronczay Károly–Kapronczay Katalin 2005. Az orvostörténelem Magyarországon. Budapest, O.P.K.M.

A múlt magyar orvostörténészei. Előszó: Schultheisz Emil, bev.: Kapronczay Károly, sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba – Budapest, MATI- ???????????

TÉTEL AZ ORVOSTÖRTÉNET-ÍRÁS JELLEMZŐI, FONTOSABB MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSAI.

Ókori, középkori jellegzetességek, főbb források, a magyar orvostörténet-írás kezdete, néhány jelesebb alakja: Zsámboky János, Weszprémi István, Linzbauer Ferenc, Kátai Gábor, Fekete Lajos, Magyary-Kossa Gyula stb.

